

Kas 2005. aasta e-hääletamise¹ kogemus kummutas teoreetilised hirmud?
Ülle Madise

I

Mõeldes läbi kõiki võimalikke e-hääletamist vastustavaid argumente, leidsin, et e-hääletamise-eelsed hirmud ja ohud jagunevad kahte suurde gruppi:

a) hirm e-hääletamise mõju pärast erakonna esindatusele esinduskogus: kardetakse, et e-hääletamise võimalus toob hääletamisest osa võtma inimesi, kes muidu ei osaleks. Kui osalevad need, kes muidu ei osaleks, võib halveneda nende erakondade positsioon esinduskogus, kelle toetajad eelistavad traditsioonilist hääletamist. See hirm lähtub eeldusest, et e-hääletajad ei jagune proportsionaalselt kõikide konkureerivate erakondade vahel;

b) hirm valimistulemuse legitiimsuse pärast:

- kuna hääletamine ei toimu riikliku järelevalve all, kardetakse massilist ausate valimiste reeglite rikkumist (häälte ostu-müüki jms)
- kuna e-häälte talletamine ja edastamine toimub mööda virtuaalseid tavainimese võimetega mittekontrollitavaid kanaleid, kardetakse süsteemi ründamist, häälte või hääletamistulemuse võltsimist, hääletajate valimiseelistuse paljastamist jms.

e-hääletamise kasutuselevõtu või mittekasutuselevõtu mootor on Eestis, ja tõenäoliselt kõikides riikides, esimesena nimetatu, ehkki sisulist tähelepanu väärrib hoopis teine ohtude grupp.

II

Hirmude ja ohtude all ei ole eraldi mainitud digitaalse lõhega seonduvat ehk võimaliku sotsiaalse ebavõrdsuse suurenemist, so vanusest, elukohast, haridustasemest, sissetulekust jms tingitud halvemaid võimalusi kasutada Interneti ning –meie edasijõudnud tingimustes – ID kaardi lugejat. Arutlus olemasoleva teabe põhjal ning äsja prof Trechseli poolt tutvustatud Euroopa Nõukogu uuring kinnitavad, et digitaalse lõhe probleem 2005. aasta valimistel ei olnud tõsine.

E-hääletamise rakendamine suurendab sotsiaalset ebavõrdsust juhul, kui selle tõttu halveneb inimeste, kellel ei ole võimalik e-hääletada, esindatus esinduskogudes. Selgelt väheneks esinduse saamise võimaluse võrdsus juhul, kui e-hääletamisega seonduvalt vähendataks oluliselt valimisjaoskondade tihedust ja hääletamispäevade hulka. Valimisjaoskondade tihedus jäi 2005. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel endiseks, ka hääletamispäevade arvu ei vähendatud.

Niisiis ei ole minu arvates probleemi, kuni valimisjaoskondade võrk on piisavalt tihe (mõtlemissaineks: kuidas tagada, et KOV-d avavad piisavalt jaoskondi?) ning hääletamisvõimalus on enam kui ühel päeval.

¹ Kasutan Interneti teel hääletamise tähistamiseks mõistet “e-hääletamine”, kuna Eesti avalikkus on harjunud e-hääletamist selle ühe variandi -Interneti teel hääletamisega samastama. Eestis pole nimelt teisi e-hääletamise liike nagu masinhääletus vms kaalutud. Mõiste “i-hääletamine” kasutuselevõtt tekitaks asjata segadust.

Kuidas on hääletamismugavuse ühetaolisusega? Hääletamistingimuste osas nõuavad ausa valimise põhimõtted formaalselt võrdseid võimalusi. Sisulist võrdsust ei ole võimalik tagada ka traditsioonilistel valimistel: ühele on jaoskond ikka lähemal kui teisele.

Et eelesitatud väited ning järeldused ei jääks paljasõnaliseks tuleb heita pilk digitaalsesse lõhesse, tuginedes hinnangute andmisel faktidele.

e-hääletajate haridustaseme ega sissetuleku kohta faktilisi andmeid pole. Käepärast olnud avaliku arvamuse küsitluste tulemuste kohaselt pole vahed suured, kõikudes 10 % ümber. Ka prof Trechsel selgitas, et neil näitajail pole e-hääletamise aktiivsusega eritähelpanu väärivat seost.

Kahjuks ei ole andmeid selle kohta, kui suur osa kõikidest hääletajatest ühtedes ja samades vanusegruppides kasutas e-hääletamise võimalust, kui suur osa muud eelhääletamise võimalust ja kui suur osa hääletas valimispäeval valimisjaoskonnas.

Olemas on faktilised andmed selle kohta, kuidas jagunesid antud e-hääled erinevate vanusegruppide vahel. Kõikidest e-hääletajatest 62 % oli vanuserühmas 30-59; 18-29-aastased hääletajad moodustasid e-hääletajatest 27,5 % ning üle 60-aastased ligikaudu 10 % (vt tabel 1). Tähelepanu tuleb pöörata sellele, et vanusegrupis 30-59 on 30-39-aastaseid e-hääletajaid oluliselt rohkem kui 50-59-aastaseid e-hääletajaid (vt tabel 3). Faktilised andmed e-hääletajate soo kohta näitavad, et üldkokkuvõttes on e-hääletajaid meeste hulgas (vt tabel 2) rohkem, ent kitsamate vanusegruppide võrdlus näitab, et vanuse kasvades sooline erinevus väheneb ning üle 40-aastaste e-hääletajate hulgas on naisi meestest juba rohkem (vt tabel 3).

Tabel 1. e-hääletajad vanuse ja soo järgi

Age/gender	F	%	M	%
- 29	1062	25.0%	1512	30.0%
30-59	2636	62.1%	3155	62.6%
60 -	547	12.9%	375	7.4%
TOTAL	4245	100.0%	5042	100.0%

Tabel 2. e-hääletajad soo järgi

Sugu	Hääli	%
N	4245	45.7%
M	5042	54.3%
TOTAL	9287	100.0%

Tabel 3. e-hääletajad kitsamate vanusegruppide kaupa:

	naisi	%	mehi	%
kuni 29	1062	25.0	1512	30.0
30-34	542	12.8	908	18.0
35-39	506	11.9	688	13.6
40-44	497	11.7	553	11.0
45-49	451	10.6	433	8.6
50-54	362	8.5	345	6.8
55-59	278	6.5	228	4.5
üle 60	547	12.9	375	7.4
	4245	100.0	5042	100.0

Võimaliku e-hääletamise aktiivsuse seostamisel elukohaga lähtutakse reeglina hüpoteesist, et enim kasutatakse e-hääletamise võimalust suurtes linnades, vähem maapiirkondades.

Faktilised andmed näitavad, et kõige väiksem, seejuures kordades väiksem, oli e-hääletajate osakaal Ida-Virumaal. Vaadeldes e-hääletajate absoluutarvu linnades ja valdades kaupa nähtub, et enim e-hääli anti Tallinnas, Tartus ja Pärnus. E-hääle absoluutarvult on neljandal kohal Viimsi vald. Võrreldes e-hääle osakaalu kõikidest vallas või linnas antud häälest selgub, et edetabeli tipus ei ole Tallinn ega Tartu, vaid üliväike Ruhnu vald 11,1 %-ga. Järgnevad pealinna naabervallad Harku vald 3,97 %ga ja Saku vald 3,72 %-ga. Linnadest on kõrgeimal, 10. kohal Kärkla 3%-ga. Tallinn on 15. ja Tartu 29. vastavalt 2,75 % ja 2,42% kõikidest häälest. Linnade ja valdade võrdluses ei ole osakaalu vahed samuti kuigi suured. 240-st vallast ja linnast ei olnud e-hääletajaid ainult 18-s.

Tundub, et tõsine mõjur e-hääletamisest osavõtmisel oli töökoht: palju e-hääletajaid oli riigiasutustes ja suurettevõtetes, üpris edukad olid ka Ühispangas jm üles seatud e-hääletamise punktid. Üle poole häälest anti EN uuringu andmetel siiski kodudes.

Tabel 4. suurema antud e-hääle arvuga kohad:

210	Ühispanga kontorid
165	Kodakondsus- ja Migratsiooniamet
80	Tallinna Linnavalitsus
70	Riigikogu
61	erinevad riigiametid
58	Justiitsministeerium
58	Maksu- ja Tolliamet
58	Elion
55	Politseiamet
54	EMT
50	Hansapank
49	Riigikantselei
44	Majandus ja Kommunikatsiooniministeerium
43	Eesti Energia

32	Tartu Linnavalitsus
28	AS Kernel kliendid (raadiolingid) www.kodu.ee
27	Rahandusministeerium
26	Transservice-N http://www.narvatransiit.ee/
26	Sotsiaalkindlustusamet
25	Välisministeerium
24	AS If Kinnisvarahaldus
23	Riigikontroll
22	Tartu Ülikool
21	Elisa kliendid

Eelöeldut kokku võttes ei ole 2005. aasta kogemuse pinnal põhjust väita, et e-hääletamine suurendas sotsiaalset ebavõrdsust ja seega moonutas lubamatult esinduskogude koosseisu. Asjaolu, et lisandub uusi a mugavamaid hääletamisviise ei ole vastuolus valimise ühetaolisuse põhimõttega.

III

Tõsine ebavõrdsuse probleem tekiks juhul, kui valimisotsuse tegemiseks vajalik info “koliks” suuresti Interneti. Internetile juurdepääs peab ka e-valimisi silmas pidades muutuma riiklikult tagatud põhiõiguseks. Seniseid arenguid jälgides tundub, et sellise põhiõiguse garanteerimine on mõne aasta jooksul võimalik.

IV

On väidetud, et e-hääletamise juurutamist õigustab üksnes valimisaktiivsuse suurenemine selle tagajärjel. Olen seisukohal, et valimisaktiivsuse muutuste üle on raske otsustada, pigem võib e-hääletamine vältida olukorda, kus osa inimestest loobub hääletamast, kui sellega kaasneb kohustus minna valimisjaoskonda. Ka EN uuring näitas, et neid, kes põhimõtteliselt valimistel ei osale, e-hääletamine hääletama ei too ja need, kes osalevad alati, osaleksid ka ilma e-hääletamiseta. Küll aga oli e-hääletajate hulgas palju neid, kes käivad valimas mõnikord. See ongi grupp, kellel tõenäoliselt on tendents rahu ja heaolu tingimustes laieneda ning keda e-hääletamise abil võib valijate hulgas hoida.

Möödunud valimistel suurendas e-hääletamine valimisaktiivsust välismaalt antud häälte võrra: välismaalt kirja teel hääletamine ei ole kohalikel valimistel võimalik, võimalik oli ainult e-hääletamine.

V

Erakonna positsiooni kaotamise hirmu tõttu e-hääletamise vastustamine on sisulises vastuolus esindusdemokraatia aksioomiga, mille kohaselt võimalikult suur valimisosalus on hea ja selle poole tuleb püüelda.

Sellise vastuseisu sisuks on tekitada olukord, kus mõned sotsiaalsed grupid valimistel ei osale ja jäävadki esindamata. On öeldud, et see, kes ei viitsi kodanikukohust täita ja jaoskonda minna, ei peagi osalema. Arvatakse, et küllap suures osas on selliste mugavate inimeste näol tegemist noorte aktiivsete kõrgharidusega linnainimestega või “patsiga poistega”, kes lihtsalt ei viitsi ennast liigutada.

Isegi juhul, kui tegemist on nimetatud noortega, on halb, kui nad esinduskogus esindamata jäävad. Kodanikukohuse retoorika tänases keskkonnas (so rahu, stabiilsuse ja heaolu tingimustes, mis loodetavasti püsib) ei tööta.

Aga: kui vaatame kümme-viisteist aastat ettepoole, siis võib e-hääletamise puudumine halvendada justnimelt vanemate, nende kõige elukogenumate ja vastutustundlikumate inimeste võimalusi, sest suur osa tänastest viie-kuuekümnestest on juba aktiivsed arvutikasutajad ja tõenäoliselt oleksid tulevikus ka e-hääletajad.

Kuidas erakondadel 2005 läks?

Enim e-hääli sai Reformierakond, kes oli e-hääletamise projekti algataja ning propageeris e-hääletamist kogu e-hääletamise projekti vältel. Muuhulgas viis Reformierakond läbi ID kaardi kasutamise koolituse ning jagas valimiskampaania käigus ID kaardi lugejaid. Keskerakond, kes oleks oma üldise valimisedu taustal võinud samuti saada palju e-hääli jäi erakondade hulgas e-häälte arvu järgi viiendale kohale. Sellise tulemuse põhjus võib muuhulgas olla e-hääletamise vastustamine toetajaskonna hulgas.

Tabel 5. e-häälte jagunemine erakondade vahel võrrelduna summaarsete tulemustega.

<i>Erakond</i>	<i>e-hääled</i>	<i>%</i>	<i>Hääli kokku</i>	<i>%</i>	<i>Suhe 1²</i>	<i>Suhe 2³</i>
Eesti Reformierakond	3039	32,7	83 953	16,9	1,9	3,61
Erakond Isamaaliit	1629	17,5	42 566	8,6	2,0	3,82
Erakond Res Publica	965	10,4	42 004	8,5	1,2	2,29
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	916	9,9	31 921	6,4	1,54	2,86
Eesti Keskerakond	806	8,7	126 449	25,5	0,34	0,63
Eestimaa Rahvaliit	640	6,9	61 871	12,5	0,55	1,03
Eesti Kristlik Rahvapartei	24	0,3	1799	0,4	0,75	1,33
Eestimaa Ühendatud Rahvapartei	12	0,1	3407	0,7	0,14	0,02
Eesti Iseseisvuspartei	8	0,1	687	0,1	1	1,16
Eesti Vasakpartei	6	0,1	317	0,1	1	1,89
Vene Erakond Eestis	0	0,0	406	0,1	0	0
Kokku e-hääli	9287	100	496 336	100		Kokku hääli

Siin on küsimus politoloogidele ja teistele valimisteadlastele: kas erakondade e-häälte- edu suureneb e-hääletamise massilisemaks muutumisel samas proportsioonis?

Aga veelkord: e-hääletamise põhiseaduspärasuse seisukohalt pole sel tähtsust, sest meede, mis suurendab hääletamisest osavõtu võimalusi on hea.

² Erakonnale antud häälte osakaal kõikide e-häälte hulgas jagatud erakonnale antud kõikide häälte osakaaluga kõikide häälte hulgas

³ Erakonnale antud e-häälte osakaal kõikide erakonnale antud häälte hulgas

VI

Riikliku järelevalve puudumine hääletamistoimingu üle ei põhjustanud teadaolevalt valimispettusi. e-hääletamine sujus rahulikult, mitte keegi ei asunud avalikku usaldust e-hääletamise ega valimistulemuse vastu kõigutama. Võimalik, et siin oli abi e-hääletamise hea tava ümber toimunud avalikust arutelust

Kaebusi ei esitatud ei e-hääletamise instituudi suhtes üldse ega ka üksikute e-hääle ostmise-müümise juhtumite kohta.

Enne e-hääletamist kardeti, et hääle muutmise võimalust hakatakse kuritarvitama. Seda ei juhtunud, korduvaid e-hääli oli kõigest 364, pabersedelil häälega muudeti 30 e-häält, nendegi hulgas oli e-hääletamise korraldamisega seotud inimeste kontrolli- või demonstreerimise eesmärgil antud e-hääli.

e-hääletamisega seotud tehniliste ohtude maandamiseks tehti kõik võimalik, alates Eesti parimate valdkonnaspetsialistide kaasamisest ja rünnakute avastamise süsteemide ülesseadmisest iga protsessi osa sõltumatu auditeerimiseni välja. Täpsemat informatsiooni saab esitada projektijuht Tarvi Martens.

Kindlasti ei saa 2005. aasta kogemuse pinnalt teha põhjanevaid järeldusi, ent need negatiivsed stsenaariumid, mida e-hääletamise rakendamise eel kardeti, jäid (seekord?) realiseerumata.